

Hamra i det förgångna

Saxat ur:

En bok om Bredaryd av Gerda Rydell Smålandspostens Boktryckeri AB 1967

Draven En fågelsjö i kulturbygd Länsstyrelsen i Jönköpings Län 2006

Wikipedia – den fria encyklopedin som alla kan redigera.

Vi finnvedingar

*Från fäderna togo vi landet i arv,
det land där de kämpat och blött.
Det land som de vunnit med spade och harv,
av fiender ofta förött.
Den hårdaste möda och otrolig flit
till brödföda knappast förslog,
men lade till odlingen bit efter bit
av myrar och åsar och skog.*

*Nu blickar vi ut kring ett leende land
som glömt alla svidande sår.
Där freden välsignande hållit sin hand
om allt sedan hundra år.
Och mossiga gravrös och stenkummel står
och talar om dagar som flytt,
om minnen, om slakten och sekler som går
och aldrig sen uppstår på nytt.*

*Men arvet från fäderna äger vi än,
och ännu i Finnveden bor
ett släkte av idoga kvinnor och män,
som envist på framtiden tror,
och gömmer, trots nutidens ävlan och jäkt,
av sagor och sägner ett fång.
Ur forntidens dimslöjor böljar en fläkt,
som viskar: "Det var en gång".*

MAJA NORDLUND-NORDEN.

(† 19/7 1966)

Från äldsta tider

Flintdolk
från Hamra

För mer än 115 000 år sedan började vårt land täckas av en inlandsis som mätte upp till tre kilometer i tjocklek. I tiotusentals år låg isen kvar men för omkring 11 000 år började den släppa sitt grepp om Småland och efter ytterligare ungefär 500 år var Finnveden och Draven isfria. Den bortdragande isen lämnade efter sig ett enormt sjöområde som sträckte sig från Jönköpingstrakten ner till gränsområdet Småland / Halland, den så kallade Stor eller Fornbolmen. Efter hand bildades i smala dalgångar de åar, som finns kvar än i dag. Storån med sin Lillå och Draven Lillå samlade vatten från stora delar av socknen och förde ut det i Bolmen.

När vattnet drog sig undan och markerna började torka upp, kom människorna till vårt land. Detta brukar beräknas till 6000-3000 år före Kristi födelse, äldre stenåldern. Inte många fynd finns från denna tid, talar för att det inte var någon omfattande bosättning i dessa trakter från denna tid. Den äldsta järnåldersbyn är utan tvivel Bröttjestad, som låg närmast Bolmen och var lätt att komma till genom Dravens Lillå. Det säkraste beviset för Bröttjestadbyns gamla bebyggelse är gravfältet i Bröttjestad lund. Fortsatte man ett stycke till utefter Lillån, kom man fram till den plats, som kom att kallas Hamra. Och framkomna till järnåldern 500 f. Kr. finns det gott om fornlämningar i dessa båda byar. Bland minnesmärkena i Hamra lund intar den stora offerstenen sedan länge en central plats i folktron. Men om det verkligen förekommit offer på stenen kan man i dag inte avgöra. En del små gropar som verkar vara gjorda av människohand, kan kanske tyda på det. Men att den vackraste åsen med utsikt över Draven har varit en viktig plats i gamla tider råder det inga tvivel om. I det åldriga Hamra finns gravhögar på flera ställen, men offerlundan är den märkligaste av dessa.

Kring de gamla lundarna blommade sägnen. Sägner om offer i Hamra lund, sägner om spökerier kring Bröttjestad lund. Hästarna brukade skygga när man körde förbi lunden och de kloka djuren såg ju mer än människor, det visste alla.

Vad betyder de gamla namnen

Namnen på berg, sjöar och åar, byar och gårdar talar ofta om för oss intressanta saker om en bygd. Man brukar anse att om ortsnamnen är ganska lätta att tyda, är bebyggelsen inte äldre än från järnåldern. Språket hade vid denna tid fått en form som inte är så olik vår egen tids. Framför allt har personnamnen, som i stor utsträckning ingår i ortsnamnen, blivit helt andra än de som brukades under förkristen tid. Ju underligare ett namn uppfattas för en modern människa, desto äldre är det i regel. Vi kan därför anta att de redan på 1000-talet hade ungefär samma namn.

Mycket gammalt är namnet *Hamra*. Det kommer av ett fornnordiskt ord, som finns i nusvenskan med innebörden hammare. Men ordet betydde ursprungligen sten och är i den betydelsen uråldrigt.

Eftersom de första hammare man hade var gjorda av sten, kom benämningen så småningom att bli namnet på redskapet.

Namnet *Draven* är också uråldrigt, men ändå inte otydligt. Drav betecknar en våt, slemmig substans, här i benämningen dyg sjö, vilket passar bra in på Dravens beskaffenhet.

Hejderna är ett namn, som uppkommit mycket långt tillbaka. Det fornsvenska ordet heidhi betydde hed, men också skog. Det gamla heidhi utvecklades till hed, men betydelsen skog kom bort, och Hejderna var ursprungligen en vild urskog.

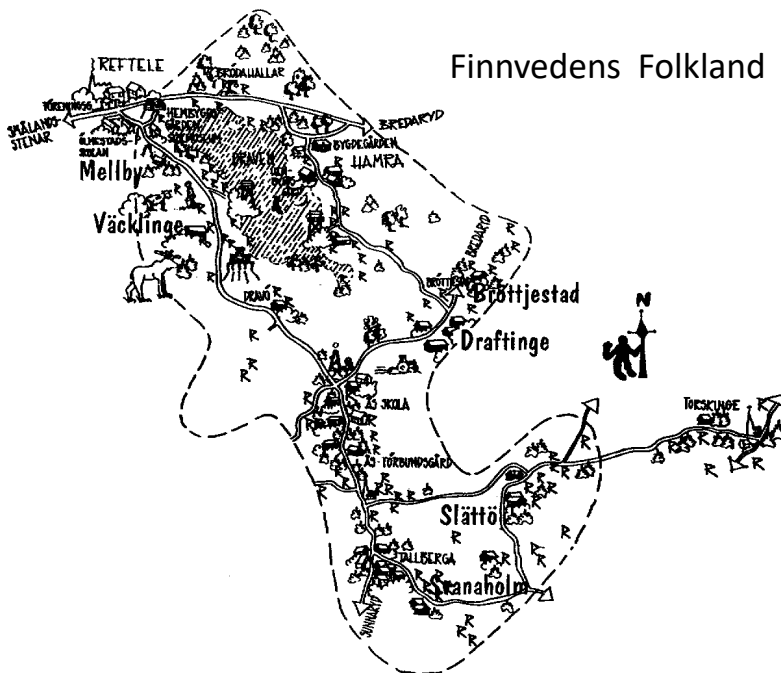
Byar, gårdar, torp och backstugor

Våra byar är uråldriga. De är tidiga grupperingar som visar att vi människor är "flockdjur". Beroende på naturens beskaffenhet låg husen i de gamla byarna ofta tätt ihop, som i Hamra. I öppna landskap som i Bröttjestad låg gårdarna glesare.

Byarna levde i vardagslag sitt självständiga liv var för sig. En fastställd byordning bestämde, vad som var gemensamma angelägenheter i byn. Från mitten av 1700-talet måste byordningen godkännas av häradsrätten. En byålderman skulle finnas, ett slags ansvarig ordförande vid byastämman, som avhandlade för gemensamma angelägenheter t. ex. frågor om sådd och skörd, boskapens betessläppande och märkning av djuren, vägarbeten m.m.

De olika gårdarna hade var och en sina inägor, men skogar, betesmarker, grustag och vattendrag var gemensamma nyttigheter, särskilda för varje by. När gårdarna i byarna mantalssattes vet man inte. Ursprungligen utgjorde varje gård ett mantal, en indelning, som hängde ihop med skatteförmågan och skyldigheten att hålla krigsfolk. Men redan på 1500-talet fick man dela upp gårdarna på halva hemman.

På 1600-talet ändrades förhållandena. Uppodlingen av landet hade då fortskridit så långt att man kunde medge delning av ett hemman i fyra delar. De gårdar som inte utgjorde lagstadgad hemmansdel räknades som torp. Under 1700-talet tilläts det att man delade hemmanen i åttondelar. År 1810 upphävdes alla hinder för delning av hemman. I våra dagar ser vi en ny näringsstruktur som lett till en motsatt utveckling.

En backstuga är en liten enkel stuga belägen på annans mark, bebodd av personer, backstugusittare, utan eget jordbruk, exempelvis åldringar eller hantverkare. Ordet backstuga syftar på att den är belägen på obrukbar mark och utan tillhörande åkermark ("på bar backe"). Ofta låg dessa stugor på stenig mark som inte dög att bruka, inte sällan i en skogsbacke, ibland på en allmänning. Själva byggnaden kunde ägas av innehavaren, men den stod på mark som ägdes av någon annan. Därmed var backstugan inte skattelagd, och i motsats till torpen ofta upplåtta utan dagsverkesskyldighet. Boendeytan kunde vara knapp, kring 15 m² — ibland

större för exempelvis skräddare eller skomakare med familj. Begreppet är känt sedan början av 1600-talet, men först från 1800-talets början redovisades backstugusittare separat från torpare. Inte sällan beboddes backstugorna av gamla orkeslösa människor och kunde exempelvis anvisas åt undantagsmän, pensionerade trotjänare, eller socknens fattighjon.

Frälsegårdar, kronogårdar och skattehemman

Frälse är ett nordiskt begrepp (fornsvenska frælse, en bildning till fræls "fri", en sammansättning av fri och hals, alltså: med fri hals). Den medeltida betydelsen var skattebefriad, alltså frälst från skatt. Det reglerade, världsliga svenska frälset infördes av kung Magnus Ladulås med Alsnö stadga vid Alsnö hus år 1280. Frälsets jordegendomar kallades frälsegårdar eller frälsegods. I Hamra var Lunnagård, Mellangård, Norregård och Ramsås vanligt frälse, som brukades av vanliga bönder. De var frälse på det sättet att de betalade kronoskatten till någon adelsman istället för till kronan. En bonde som innehade en frälsegård kunde ha bott där i flera generationer. En verklig släktgård och kanske den äldsta som sådan är väl Hamra Lunnagård, där förfäder till familjen Lundstedt bodde redan på 1600-talet.

Kronogårdar och många av dem hade under 1700- och 1800-talet varit militärboställen efter Karl XI:s reduktion på 1680-talet.

Skattejord var förr den jord för vilken bönderna betalade grundskatt, och vilka de var ägare till, till skillnad från kronojord och frälsejord som ägdes av Kronan respektive någon adlig person. Ägaren av skattejord var med andra ord självägande. Redan under tidig medeltid skattebelade kronan den jord bönderna odlat upp och vilken de betraktade som sin egendom. Jordbruksfastigheterna på denna jord kallades skattehemman. Jordeboken var utgångspunkt för lantmäteriets jord- och fastighetsregister samt låg till grund för grundskattens beräkning.

Enskifte, Storskifte, Laga skifte

Enskiftet var en jordreform som genomfördes i Skåne från slutet av 1700-talet och under 1800-talets första decennier. Under skiftet slogs tegar samman så att varje bonde fick ett fåtal sammanhängande åkrar.

Kring gårdarna i centrum av en by låg i gammal tid åkrar och betesmarker. Man skilde mellan tre slags åkerjord; torråker, mellanåker och sankåker. Alla gårdar skulle ha var och en sina skiften av de tre slagen jord. När sedan hemmanen styckades, måste även de nya brukningsdelarna förses med olika slagen av åkerjord. Detta ledde till att jorden hade delats upp i smala remsor eller småstycken.

Det följde på storskiftet och var betydligt mera radikalt. Det kom i sin tur att följas av laga skifte från 1827, då de önskade resultatet inte hade uppnåtts. Hamra skiftades år 1843.

Sjösänkningsepoken

Under 1800-talet kom missväxtåren tätt. Det underlättade inte för en växande befolkning med allt fler munnar att mätta. För somliga blev emigrationen räddningen, de som stannade kvar fick försöka att överleva så gott det gick. Självbevaringsdriften gjorde att man såg sig om efter marker som kunde göras odlingsbara. I skogsbygden tog svedjebuket fart, på andra håll såg man möjligheter att odla upp mossar. I slättbygderna hade man ett gott öga till de grunda sjöar som täckte stora arealer. En intensiv period av sjösänkningar och utdikningar började.

Tanken på en avtappning av Draven föddes i samband med planerna på en sänkning av Bolmen. Detta skedde troligen 1816 på initiativ av Hushållningssällskapet. Men långt ifrån alla var överens om att projektet var lämpligt. 1841 bildades ändå ett "Bolag för sänkning av sjöarna Bolmen och Draven". Protestskrivelser från Ås, Draftinge och Karaby som hävdade "*.... upprensning och rätning skulle skada den å som går mellan Draven och Bolmen- Lillån- genom att den vattenmängd, som tidtals stiger över ängarna och vattnar och göder dem, skulle gå förlorad och att- till äventyrs—de bördiga ängarna skulle omvandlas till mossar och ljunghävd*". Därför tog de sig friheten att "*avsäga sig alla omkostnader för sänkingsföretaget och att begära skadestånd i jord eller pengar efter behörig prövning*".

I mars 1847 godkände Kungliga Maj:t ändå planerna för sjösänkningen och man fick samtidigt ett statligt lån på 14.850 riksdaler banco, som gjorde att arbetet kunde börja. Några närmare detaljer kring arbetet i Draven och Lillån är inte kända, men i november 1850 avsynades i alla fall arbetet.

Knappt hade man fått bort vattnet ur Draven förrän det blev dags att bråka om hur landvinsterna skulle fördelas på olika hemman. Självfallet hade grinigheten att göra med delaktigheten i att återbetala stadslånet vilket skulle börja 1853.

På det hela taget var torrläggningen en vinst för bygden. Dock fick man efter 1882 årligen rensa Lillån då igenväxningen gick snabbt på grund av den ringa fallhöjden till Bolmen.

Hur Bredaryds socken styrdes i äldre tider

En socken var ursprungligen en kyrklig gemenskap, som omfattade alla människor i en bygd, vilka hade enats om att skaffa sig en gemensam kyrka, dit man kunde söka sig till gudstjänst. Ordet socken anses komma av ordet söka. Ganska tidigt började prästen kalla de besuttna bönderna och frälsemännen i bygden till överläggningar om ärenden rörande kyrkan. Det hölls kyrkostämma eller sockenstämma, som är den vanliga benämningen. Vi känner till att sockenstämmor förekom i Bredaryd redan på 1600-talet. Detta var ett drag av tidig demokrati, som hörde till den Lutherska kyrkan och som varit otänkbart under den katolska tiden.

På häradstinget i Ölmestad dryftade och beslöt man i viktiga frågor, och där fick man också ta del av kungliga förordningar. Tinget var länge inte bara en domstol utan landsdelsparlament. Detta försvann då landstingen inrättades på 1860-talet.

Efter hand kom världsliga angelägenheter också att tas upp på sockenstämmorna. Bönderna var på den tiden ”kungar över sina egna gårdar”, men allmänvårdande frågor borde dryftas gemensamt med andra sockenbor. Prästen var självklar som ordförande i sockenstämman och hans ord vägde tungt. Säte i socknens angelägenheter hade alla besuttna bönder, men inte några torpare.

Sockenstämman samlades i sockenstugan, som låg alldeles nedanför Bredaryds kyrka. Hur gammal den äldsta sockenstugan var, är inte känt, men under 1770-talet byggdes en ny, som kom att ersättas av en ny ståtligare på 1840-talet. Den kom att tjänstgöra ända till 1907, då den efterföljdes av ett ännu större hus, som i sin tur användes som sockenstuga, skola och en tid banklokal till 1961.

Stämman valde vad som i gamla tider kallades ämbetsmän, dvs sockenhantverkare. Före 1864 var det inte tillrådligt att pligga skor eller sy kläder utan stämmans högtidliga medgivande. De valde också skollärare, barnmorska och från 1851 även fjärdingsman. Först att inneha den tjänsten var Johannes Lundgren i Hamra Lunnagård, med en årslön av 13 riksdaler och 16 skilling. Som sådan skulle han vara en slags lantpolis med även med uppgift att driva in skatter och avgifter.

Stämman hade också att kontrollera jakten på rovdjur. För varje rote fanns en av stämman vald skallfogde och ansvarig över dessa en överskallfogde. Varje rote krävdes att hålla vissa famnar vargnät och varggropar skulle grävas. Vid en drevjakt år 1836 var det så olyckligt att en varg gått genom näten i Håkentorp, varefter beskyllningarna och motbeskyllningarna haglade. Hurdana drevkarlar hade Hamraborna skickat ut? Där fanns 16-åriga flickor och en del av karlarna var så berusade att de knappt kunde stå på benen. Kalabaliken slutade med att överskallfogden fick ta på sig en del av beskyllningarna. Skallfogdar valdes sista gången 1853, men då fanns förmodligen ingen varg utan det var lo och räv som jagades.

Stämman hade också den delikata uppgiften att försöka stävja fylleriet. Det hade blivit sed, att efter det gudstjänsten var slut, gick männen från den ena gården till den andra, där de sällskapade och drack.

Utöver detta hade stämman, ännu större frågor att lösa, de om folkskolestadgan av år 1842 och fattigvårds- och hälsovårdsärendena på grund av den nya lagen från 1847. För att inte tala om alla de missväxtår, som belastade stämman och de små pengamedel som fanns i kassan.

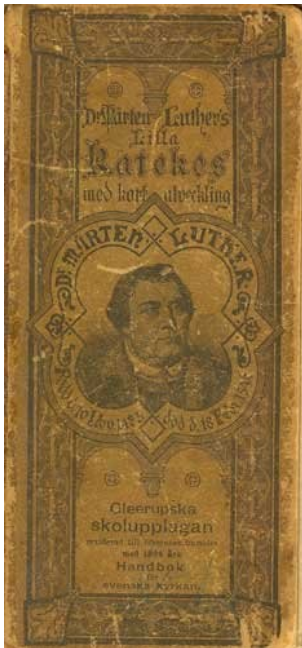
När de nya kommunallagarna trädde i kraft 1863, överfördes alla ärenden, som rörde socknens världsliga författning till kommunalstämman, medan kyrkostämman ärenden som rörde kyrka och skola. Den första kommunalnämndsordföranden blev Nils Fredrik Kuylenstierna på Håkentorp, en mäktig man. Bland nämndens ledamöter fanns Johan Andersson Hamra Lunnagård och som vice ordförande nämndemannen Anders Lundstedt i Hamra Lunnagård.

Nya missväxtår följde och 1860 nödgades kommunen välja en nödhjälpskommitté, där bland annat varje hemman fick förbinda sig att ”gå de fattiga till handa med arbete”.

Frågor av mer glädjande art var att en järnväg skulle dras förbi Bredaryd. Första förfrågan kom 1869 då man ville dra en järnväg mellan Lammhult - Varberg. Men projektet kom inte igång, då det mött motstånd på annat håll. 1871 kom nya planer, då med sträckan Halmstad—Jönköping. År 1873 var alla positiva till järnvägsbygget, men ingen jord skulle upplåtas utan ersättning. Hemmansägarna tecknade nästan mangrant aktier i järnvägsbolaget och på frivillighetens väg kom in 1000 riksdaler, eftersom man var ytterst angelägen om att få en järnväg till bygden. År 1881 stod järnvägen klar. I sin helhet var sträckan Halmstad—Nässjö klar 1882. Bredaryd hade bara fått en anhalt, på grund av stämmans envetna motstånd mot alla åtaganden. Icke desto mindre blev det en järnvägsstation, då den lilla kuren blåst omkull i ett oväder. Den ståtliga stationen blev den första tegelbyggnaden i socknen.

Skola och Undervisning

Redan från 1571 fanns det en bestämmelse, att prästen skulle vara skyldig att tillse, att folket i församlingen undervisades. Den var skriven i allmänna ordalag och var först och främst avsedd att lära folket kristendomens huvudstycken, vilket hängde ihop med reformationen, och att alla skulle veta, vad som var rätt tro.

I 1686 års kyrkolag från Karl XI:s tid upprepas påbudet men var fortfarande vagt formulerat. "Präst och klockare bör med flit bedriva barnläran och lära barn att läsa i en bok". "Barnläran" avser först och främst Luthers lilla katekes.

Kontrollen av församlingsbornas kristendoms-kunskaper skedde först och främst vid husförhören. Sådana förekom redan på 1600-talet, men om det var så här vet vi inte. År 1725 blev det påbjudet i lag, att prästen skulle hålla årliga husförhör och föra böcker över dem. År 1737 utfärdades lagen att präst och klockare skulle se till att alla barn kunde läsa innantill i en bok, före sin tioårsdag. I första hand skulle föräldrarna undervisa dem, men om de inte kunde, var de skyldiga att vända sig till klockaren för att få hjälp. Om inte heller klockaren kunde undervisa, måste en skolmästare anställas av socknen, något som länge förblev en bestämmelse bara på papperet.

Respittiden blev inte särskild lång för år 1842 krävdes att varje socken i riket senast 1846 skulle ha en folkskola där alla barn skulle få utbildning av utbildad skollärare.

Innan skolan i Hamra byggdes förekom en s.k. ambulerande skola, dvs att undervisningen skedde i hemmen. De olika gårdarna upplät sina många gånger små utrymmen, som skolsalar. Den första lärarinnan hette Anna Björkman. Jenny Nydén som började skolan 1897 berättade för Kerstin Rybeck, att de var 8-10 nybörjare som fick vara i en liten kammare hos Johan och Märta Börjesson (där Lars Petersson nu bor). Eleverna läste varje dag i en termin. Den andra terminen tjänstgjorde lärarinnan i Nordsocken. Så fortsatte det tills Hamra Skola invigdes 1910.

Vården av fattiga, gamla och sjuka

Vården av fattiga och sjuka hade under katolsk tid ålegat kyrkan. En del av sockentiondet användes för detta ändamål, men sockenborna kunde slippa att erlägga tiondet om de åtog sig att på annat vis hjälpa de behövande. Det s k inhysningssystemet blev också det vanligaste, då gamla och sjuka, fick vistas i tur och ordning hos hemmansägarna, olika lång tid beroende på gårdarnas storlek. Efter reformationen fortsatte inhysningen eller kostgången. I nöden och fattigdomen efter de många krigerna och särskilt efter Karl XI:s död, fick tiggeriet fart, något som man försökte motverka genom olika stadgar. Likaså rekommenderades församlingarna att låta anskaffa fattighus. Många försök att komma till rätta med förhållandena speglas i handlingar från 1700-talet och framåt och en önskan om att få en fattigstuga blev efter hand starkare. Efter mycket om och men stod fattigstugan år 1845 klar, som kunde ta emot de gamla, sjuka och utblottade. Och därtill kunde män och kvinnor få skilda rum! Stugan på Getabacken fick tjänstgöra som fattighus och ålderdomshem i 50 år.

Emellertid ska man inte tro att fattigkassan saknade medel. Tvärtom var den rikare än sockenkassan. 1870 uppgick den till 2000 riksdaler, en avsevärd summa på den tiden. I själva verket förhöll det sig så, att det mesta av kassan var utlånat till enskilda personer, som för övrigt inte bara var sockenbor. Låntagarna ska ha varit pålitligt folk, de flesta hemmansägare. På 1830-talet fanns komminister Erlich och nämndemannen Peter Lundstedt från Hamra bland låntagarna. Undrar om låntagarna betalade någon ränta, eller var det inte uppfunnet?

I slutet av 1800-talet blev det åter dags att bygga ett nyare ålderdomshem. Huset byggdes i ett och ett halvt plan, där det nedre planets ena rum var avsett för män och det andra för kvinnor. Föreståndarinnan var själv pensionär och delade rum med de övriga kvinnorna. Vindsvåningen användes endast som sjuk- eller isoleringsrum. Detta ålderdomshem användes fram till 1918, då nya lagar om åldringsvård såg dagens ljus.

Det är svårt för oss i dag att förstå vad som gjordes för att hjälpa de sjuka i gamla dagar. I församlingsböckerna kan man se att vår socken hade en hög barnadödlighet, något som inte avviker från andra delar av landet. Barnadödligheten drabbade såväl herrgårdarna som torpstugorna. Särskilt hjälplösa stod man, då någon epidemi utbröt. Mycket ofta hemsöktes folk av kopporna. 1801 infördes vaccination mot smittkoppor och Bredaryds socken var 1804 redo att sätta igång. 20 år senare var så gott som alla vaccinerade, vilket var en snabb och beslutsam aktion, som socknen har heder av. Ett visst misstroende hade mött mannen med sprutorna till en början, men då de ledande i socknen föregick med att låta vaccinera sig gick det bra.